

STANOVISKO K POUŽÍVANIU GEOGRAFICKÝCH NÁZVOV V UČEBNICIACH NÁRODNOSTNÝCH MENŠÍN

Gizela Szabó Mihályová

Na porade dňa 2. apríla 2008 o používaní geografických názvov v učebniciach pre školy s vyučovacím jazykom národnostných menšín predstaviteľka Ministerstva kultúry SR načrtla legislatívny rámec používania názvov geografických objektov z územia SR. Právne predpisy, predovšetkým § 18 zákona NR SR č. 215/1995 Z.z. o geodézii a kartografii v platnom znení interpretovala v tom zmysle, že v aj v inojazyčných publikáciách (v konkrétnom prípade v učebniciach) je dovolené používať iba štandardizované názvy, t.j. iba názvy v slovenskom jazyku, používanie inojazyčných názvov nie je dovolené. V prípade názvov obcí s podielom menšinového obyvateľstva nad 20% by malo byť dovolené používať názov obce v menšinovom jazyku podľa prílohy zákona č. 191/1994 Z.z. o označovaní obcí v jazyku národnostných menšín. Viacerí účastníci sa vyjadrili v tom zmysle, že je potrebné vychádzať z platnej legislatívy. Záver z porady je tiež sformulovaný v tomto zmysle.

Toto stanovisko predkladám v kontexte spomenutej interpretácie legislatívnej úpravy používania názvov geografických objektov z územia SR v oblasti verejného styku.

1. Problematika interpretácie citovaných zákonov

Ods. 8 § 18 zákona č. 215/1995 Z.z. znie takto:

“8) Štandardizované geografické názvy sú záväzné pre vydavateľov kartografických diel, odborných publikácií, na používanie v tlači a iných prostriedkoch masovej komunikácie a v úradnej činnosti orgánov verejnej správy; rovnako to platí pre vydavateľov kartografických diel a odborných publikácií vydávaných v cudzom jazyku a na používanie v tlači a iných prostriedkoch masovej komunikácie šírených v cudzom jazyku.”

V tomto ustanovení sa hovorí o tom, v akých publikáciách sú záväzné štandardizované geografické názvy, nezakazuje sa však používanie inojazyčných názvov. V tejto súvislosti treba spomenúť publikáciu *Toponymický návod pre vydavateľov kartografických a iných diel* (Bratislava 1999, 3. vydanie), ktorá bola spracovaná v súlade s rezolúciami č. 4. IV. konferencie, č. 14. z V. a č. 7 zo VI. konferencie OSN o štandardizácii geografického názvoslovie a je určená vydavateľom kartografických diel a iných publikácií používajúcim geografické názvoslovie. Keďže ide o návod, ktorý má slúžiť aj vydavateľom kartografických diel aj v zahraničí, jeho tretie vydanie bolo prezentované na 20. konferencii UNGEGN (Výboru expertov OSN pre geografické názvoslovie) r. 2000. V bode 1.2. sa okrem iného píše: “V inojazyčných turistických a iných publikáciách vydávaných v Slovenskej republike sa popri štandardizovaných názvoch v slovenskej podobe môžu používať aj príslušné exonymá.”

Na webovej stránke Úradu geodézie, kartografie a katastra Slovenskej republiky sa nachádza dokument v tomto znení, pokiaľ viem, novšie vydanie nebolo prezentované ani na konferenciách UNGEGN, návod by teda mal byť v platnosti v tomto znení.

Zároveň treba pripomenúť tiež, že učebnice predstavujú osobitný druh odborných publikácií: sú určené študujúcej mládeži s cieľom osvojiť si edukačný obsah spolu s príslušnou odbornou terminológiou. Súčasťou mnohých geografických názvov, najmä oroným je aj apelatívum, ktoré pomenúva typ príslušného geografického objektu (napr. *nížina, rovina, vrchovina, pahorkatina, podolie, kotlina*), a ktorý sám má terminologickú platnosť. Pokiaľ sa daný predmet vyučuje v jazyku národnostnej menšiny, aj odborná terminológia má byť v tomto jazyku, vrátane názvov geografických objektov z územia SR aj mimo územia SR – pokiaľ v danom menšinovom jazyku pre tieto objekty existujú tradičné a zaužívané názvy.

Čo sa týka používania ojkónym: Je otázne, či je možné aplikovať na tento prípad zákon č. 191/1994 Z.z. o označovaní obcí v jazyku národnostných menšín, a to z nasledovných dôvodov: zo zákona č. 191/1994 Z.z. vyplýva, že sa vzťahuje iba na dopravné značenie, okrem toho sa vo viacerých vládnych dokumentoch zdôrazňuje, že zákon rieši označenie obcí v jazyku národnostných menšín a nie je možné zamieňať názov obce (ktorý je iba jeden, slovenský) s označením obce. V medzinárodných dokumentoch OSN pre geografické názvoslovie sa príslušné národné authority nabádajú na to, aby sa venovali aj geografickým názvom v menšinových jazykoch, pokiaľ je však nám známe, zoznam k zákonu č. 191/1994 nebol vypracovaný kompetentnou národnou autoritou.

2. Legislatívna úprava používania jazykov národnostných menšín vo všeobecnosti

Ústava SR (čl. 34, ods. 2) zaručuje občanom patriacim k národnostným menšinám alebo etnickým skupinám právo na vzdelanie v ich jazyku. Keďže toponymá ako typ vlastných mien tvoria integrálnu súčasť materinského jazyka (pozri Helleland 2006: 128), odoprenie práva na osvojenie si týchto vlastných mien a tým aj vlastne obmedzovanie ich používania v neoficiálnom styku (akým rozhodne školské vyučovanie je) možno kvalifikovať ako obmedzovanie práv príslušníkov národnostných menšín na používanie vlastného jazyka garantovaných Ústavou SR, ako aj medzinárodnými dohodami, ktoré ratifikovala aj SR. Máme tu na mysli predovšetkým § 27 Medzinárodného dohovoru o občianskych a politických právach OSN, čl. 10 ods. 1 Rámcového dohovoru na ochranu národnostných menšín RE, ako aj viaceré dokumenty zo summitov OBSE. Ďalej treba spomenúť odporúčanie č. 1201 (1993) Parlamentného zhromaždenia Rady Európy, čl. 7, ods. 1, kde sa píše, že "právo používať svoj jazyk sa uplatní aj pri publikáciách a u audiovizuálnej techniky". Ak príslušník národnostnej menšiny nemá možnosť v rámci vyučovania osvojiť si určitú časť geografickej odbornej terminológie vo svojom jazyku, je vlastne diskriminovaný oproti žiakom slovenskej národnosti, ktorí majú právo osvojiť si a používať slovenské zemepisné názvy (endonymá aj exonymá), v prípade príslušníkov maďarskej menšiny na Slovensku títo žiaci sú diskriminovaní aj oproti žiakom, ktorí študujú v Maďarsku, lebo oni tiež majú možnosť osvojiť si zemepisné názvy v materinskom jazyku.

Je síce pravda, že v dokumentoch, ktoré sa považujú za medzinárodný štandard (ako napr. Rámcový dohovor na ochranu práv národnostných menšín alebo Európska charta regionálnych alebo menšinových jazykov) sa hovorí iba o používaní tradičných a správnych miestnych názvov v regionálnych alebo menšinových jazykoch v oblasti verejnej správy (predovšetkým na nápisochoch), tieto ustanovenia však nemožno chápať tak, že tieto dokumenty nepodporujú alebo priam zakazujú používanie tradičných menšinových názvov v inom kontexte (napr. vo vyučovaní). V tejto súvislosti treba spomenúť napr. bod 86 Výkladovej správy k Európskej charte regionálnych alebo menšinových jazykov (k článku 8 - vzdelávanie), v ktorom sa okrem iného píše: "Motiváciou odseku 1 písmeno g) je záujem neizolovať vyučovanie regionálnych alebo menšinových jazykov z ich kultúrneho kontextu. Tieto jazyky sa často vzťahujú k vlastnej histórii a špecifickým tradíciám." (Citované z neoficiálneho prekladu pre vládu SR). Aj geografické názvy tvoria súčasť národného kultúrneho a historického dedičstva, preto ich ochrana a zachovanie boli zdôrazňované na viacerých fórach OSN a UNGEGN. (K tejto téme pozri ešte: Varennes, 2001, s. 37).

3. Používanie geografického názvoslovie podľa dokumentov UNGEGN a status maďarských geografických názvov objektov z územia SR

V dokumentoch UNGEGN sa rieši predovšetkým používanie geografických názvov v kartografických dielach určených pre medzinárodné používanie, jednotlivé dokumenty však

môžu slúžiť ako návod na používanie geografického názvoslovia aj v iných publikáciách. Možno tu spomenúť viaceré uznesenia a odporúčania expertnej skupiny, v ktorých sa podporuje uvádzanie geografických názvov v menšinových jazykoch – a to nielen na mapách veľkej mierky, ako je to v prípade Slovenska, vid' napr. odporúčanie II/36 UNGEGN (Statutes 2002, s. 108, ako aj Helleland 2006). V spomenutom slovenskom toponymickom návode sa totiž používanie geografických názvov v menšinových jazykoch vlastne obmedzuje iba na maďarský jazyk a na mikrotoponymiu (na mapy s mierkou väčšou ako 1 : 10 000). Aj v rezolúcii VIII/9 z 8. konferencie UNGEGN sa zdôrazňuje potreba ochrany a uchovávanía geografických názvov v menšinových jazykoch ako súčasť lokálneho a národného kultúrneho dedičstva (Statutes, 2002, s. 108, podobne ešte Report, 2006).

V prípade maďarského jazyka je však relevantný aj iný aspekt: maďarčina je nielen menšinovým jazykom na území Slovenskej republiky, ale aj úradným jazykom susedného štátu, kde tiež pôsobí národná autorita na štandardizáciu geografického názvoslovia, ktorá má – podobne ako príslušný slovenský orgán – právo pomenovať geografické objekty mimo územia vlastného štátu. Vzhľadom na to, že na 9. konferencii OSN o štandardizácii geografického názvoslovia (21.-30. 8. 2007) bola na základe návrhu expertnej skupiny UNGEGN prijatá nová definícia exonym (je to názov, používaný v určitom jazyku pre geografický objekt, nachádzajúci sa mimo územia, kde sa týmto jazykom hovorí, a jeho podoba sa líši od názvu, ktorý sa používa v úradnom jazyku alebo v zaužívaných jazykoch územia, kde sa tento geografický objekt nachádza) a tým sa definícia endonym a exonym zosúladiť, maďarské názvy geografických objektov z územia s maďarským obyvateľstvom sú endonymami. Pričom je tiež jasné, že sem patria aj názvy geografických objektov väčších rozmerov, ako napr. hydronymá (napr. *Vág – Váh, Garam – Hron, Sajó – Slaná*). Tieto vodné toky prechádzajú cez katastrálne územie obcí s maďarským obyvateľstvom, z toho dôvodu sú súčasťou mnohých ekonym (teda čiastočne patria aj do mikrotoponymie) a niektoré z nich presahujú aj na územie MR. Tieto tzv. cezhraničné názvy sa tiež považujú za endonymá. Typickým príkladom je práve názov rieky *Dunaj*; názvy ako *Dunaj, Donau, Duna* a pod. sú štandardizované allonymá pre ten istý geografický objekt a zároveň sú endonymami v slovenčine, nemčine a maďarčine.

Čo sa týka geografických objektov mimo územia, kde sa hovorí maďarským jazykom, teda slovenského etnického územia, pre väčšinu týchto objektov existuje štandardizovaný maďarský názov, ktorý je tradičný názov (vid' Glossary, 2002, č. pol. 230) a ako taký v zmysle už citovaných dokumentov UNGEGN je tiež súčasťou národného kultúrneho dedičstva. Sem patria názvy *Magas-Tátra (Vysoké Tatry), Alacsony-Tátra (Nízke Tatry), Besztercebánya (Banská Bystrica), Lőcse (Levoča)* a pod., ktoré sa tradične uvádzajú v kartografických dielach vydávaných v Maďarsku, používajú sa v rôznych publikáciách, ako aj v literatúre i v tlači. Mnohé z týchto maďarských vžitých názvov sú slovanského/slovenského pôvodu (dokonca sa v nich zachovala staršia podoba slova) a vznikli vlastne prirodzenou cestou, predovšetkým hláskovou, resp. "pravopisnou" adaptáciou: napr. *Čadca* (1598: *Chateza*) > *Csaca, Detva* > *Gyetva*. Časť z týchto exonym uvádza ako príklad aj András Dutkó vo svojom príspevku o maďarských exonymách (Dutkó, bez udania dátumu). Iné maďarské exonymá vznikli preložením súčasných slovenských geografických názvov s apelatívnymi komponentmi (prvá časť je adjektívum a druhá časť je druhový názov), ako napr. *Pohronská pahorkatina* → *Garam menti hátság*, čo je tiež typickým spôsobom vzniku exonym (pozri napr. exonymá ako *Čierne more, Atlantický oceán*). Medzi maďarskými geografickými názvami pre objekt zo slovenského etnického územia je málo takých, ktoré boli stanovené úradnou cestou. Sú to niektoré ojkonymá, ktoré boli štandardizované na začiatku 20. storočia a to v maďarizovanej podobe, ako napr. *Máriatölgyes (Dubnica nad Váhom)*. Tento postup nie je ojedinelý, totiž takto vznikli v roku 1948 štandardizované slovenské názvy väčšiny obcí na južnom Slovensku.

Je síce pravda, že štandardizácia maďarských názvov geografických objektov z územia SR bola vykonaná v čase, keď územie dnešného Slovenska tvorilo súčasť Uhorského kráľovstva, to však nemení na skutočnosti, že v maďarskom jazyku sú to vžitie geografické názvy. Tiež treba pripomenúť fakt, že určitý exonymá je vo výhradnej kompetencii príslušnej národnej autority. V súvislosti so sporom o používanie názvu Perzský alebo Arabský záliv sa na stretnutí expertnej skupiny UNGEGN vo Viedni (2006) tiež zdôrazňovalo, že nie je možné obmedzovať štáty v tvorbe a používaní exonym. V konkrétnom prípade ani Irán, ani ostatné arabské štáty nemôžu nariadiť ostatným krajinám sveta, aby na mapách a iných publikáciách (napr. v tlači) na pomenovanie spomenutého geografického objektu použili názov, ktorý určil Irán, resp. iné arabské krajiny.

Záver:

Podľa nášho stanoviska sa v právnych normách SR o používaní geografického názvoslovía nezakazuje používanie inojazyčných, t.j. neslovenských názvov. Časť maďarských názvov geografických objektov z územia Slovenska možno považovať za endonymá, ostatné sú vžitými názvami (exonymami), ktoré sa tradične a sústavne (minimálne sto rokov) používajú v štandardizovanej podobe v kartografických dielach, odborných publikáciách, v tlači ako aj v literatúre. Aj endonymá, aj exonymá sú jednak súčasťou jazyka, ako aj národného kultúrneho dedičstva, jednak sú to odborné termíny, preto by sa malo umožniť žiakom škôl s maďarským vyučovacím jazykom osvojiť si tieto názvy v rámci vyučovania (obdobne to platí aj pre ostatné menšiny na Slovensku). V tejto súvislosti treba pripomenúť, že v príslušných dokumentoch z konferencií UNGEGN sa podporuje používanie endonym (aj paralelné používanie viacerých endonym) v kartografických dielach, obmedzovať používanie exonym sa odporúča na mapách, ktoré sú určené medzinárodnej verejnosti, zároveň sa však uznáva význam vžitých názvov ako súčasť národnej identity a národného kultúrneho dedičstva.

Jedným z cieľov vyučovania je nielen naučiť žiakom učivo (obsah), ale aj príslušnú terminológiu, alebo ešte konkrétnejšie: bez používania správnej terminológie nie je možné vyučovať nijaký učebný predmet. Podobne nie je možné akceptovať učebnicu, v ktorej sa vyskytujú chyby v používaní terminológie. Súčasťou terminológie geografie sú samozrejme aj zemepisné názvy – a to nielen názvy objektov na území štátu, kde je určitý jazyk úradným jazykom, ale aj na území iných štátov, to znamená, že súčasťou slovenského geografického názvoslovía sú aj názvy ako napr. *Benátky* (tal. *Venezia*), *Budín* (maď. *Buda*), *Durínsko* (nem. *Thüringen*), *Mys dobrej nádeje* (JAR, *Cabo da Boa Esperanza*) a pod. Tvorenie a používanie termínov, geografického názvoslovía v ľubovoľnom jazyku je výhradnou záležitosťou hovoriacich (vedcov) daného jazyka (viď zákon č. 215/1995 Z.z., § 1, ods. 1). Tým možno vysvetliť aj fakt, že napr. slovenskými zákonmi nemožno upravovať používanie maďarskej terminológie – aj keď sa tieto terminologické výrazy vzťahujú na geografické objekty na území Slovenska a vyskytujú sa v učebniciach, ktoré sa používajú na školách s vyučovacím jazykom maďarským. Sporné prípady by sa mali vyriešiť rokovaniami a vzájomnou dohodou oboch národných autorít, týka sa to najmä používania ojkonym, ktoré boli stanovené úradnou cestou.

Zastávame teda názor, že vzhľadom na špecifickú funkciu učebníc geografické názvoslovie (vrátane pomenovania objektov z územia SR) by sa mala používať v súlade so zvyklosťami jazyka, v ktorom sa daný predmet (napr. zemepis, dejepis) vyučuje. Samozrejme žiaci zo škôl s vyučovacím jazykom národnostnej menšiny si majú osvojiť aj súčasné oficiálne (štandardizované slovenské) názvy geografických objektov (vrátane slovenských exonym), z didaktického hľadiska by však bolo najlepšie uvádzať slovenské názvy a názvy v jazyku príslušnej menšiny formou slovníka buď na konci učebnice alebo ešte lepšie na tej istej strane, kde sa dané názvy vyskytujú. V tomto prípade by sa skôr zafixovali obidva názvy.

Paralelné uvádzanie názvov v poradí slovenský štandardizovaný názov/ názov v menšinovom jazyku alebo opačne nepodporujeme, lebo najmä u menších detí (napr. vo vlastivede) spôsobuje problémy pri čítaní a zvyšuje rozsah textu.

Odkazy

DUTKÓ András: List of Hungarian Exonyms (http://www.zrc-sazu.si/ungegn/WGO/Hungary_Dutko_Exonyms.pdf)

GLOSSARY: Glossary of Terms for the Standardization of Geographical Names. (SR/ESA/STAT/SER.M/85). New York: United Nations, 2002.

HELLELAND, Botolv: The social and cultural values of geographical names. In: Manual for the national standardization of geographical names. United Nations Group of Experts on Geographical Names (ST/ESA/STAT/SER.M/88). New York: United Nations, 2006, s. 121 – 128.

REPORT: Report of the United Nations Group of Experts on Geographical Names on the Work of its twenty-third session (Vienna, 28 March-4. April 2006). (E/2006/57). Vienna, 2006.

STATUTES: Statutes, Rules of Procedure and Resolutions on Geographical Names. United Nations Group of Experts on Geographical Names (UNGEGN). Seoul: Working Group on Evaluation and Implementation, 2002.

VARENNES de, Fernand: A Guide to the Rights of Minorities and Languages. COLPI Paper No. 4. Budapest: Open Society Institute, 2001.

V Čil. Radvani, 12. mája 2008